

Գ Լ Գ Ի Ը Շ Ղ Ի Լ Ի

ԺԽԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԷՋ

(Պատկեր գիւղական կեանքից)

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՊԱՏԿԵՐՈՎ ԵՒ ԻՆՔՆԱԿՆՍԱԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Գ Ի Ն Ն Է 10 ԿՈՊ.

Թարգմ. Ղ. Կ.

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Էվրոպացւորժ տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ընկ. Մադաթիան փող. № 5

1906

(196)

№

Վրաց գրադանուբիչ

19 NOV 2011

899.9621

4-54

www

ԳԵՐԻԹ ԳԼԳԵԼԵԼԻ

ԾԽԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԷՋ

(Պատկեր գիւղական կեանքից)

ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՊԱՏԿԵՐՈՎ ԵՒ ԻՆՔՆԱԿԵՆՈՍԳՐՈՒԹԵԱՄԲ

Թ Ի Ֆ Լ Ի Զ

Էլքտրաշարժ տպարան «ՀԵՐՄԷՍ» ընկ. Մաղաթեան փող. № 5.

1906

(196)

ԴԱԻԻԴ ԿԼԴԻԱՇՎԻԼԻ

(ԻՆՔՆԱԿԵՆՍԱԳՐՈՒԹԻՒՆ)

Ես ծնունդ եմ 1863 թ. յունուարի 1-ին Սիմանէթ գիւղում, որ գտնւում է Քուլթայի մօտ։ Հայրս փոքր կալուածատէր ազնուականներից էր։ Ինչև ծերութեան օրերը նա ծառայում էր Քուլթայիսում, իսկ տունը կառավարում էր մայրս։ Ինչը տարեկան հասակում ինձ տարան Ռուսաստան, ուր մտայ Կիևի զինուորական գիմնազիան։ Այն ժամանակներում վրաց Կլդլուսովիլի Կլդլուսովիլի ընդունուեցանք։ Դրանցից աւարտեցինք միայն 5—6 հոգի, մնացածները ումանք մեռան հիւանդութիւնից, ումանք էլ չը կարողացան իրանց ուսումը

ազնուականների որդիներից ամեն տարի քառասուն հոգի տանում էին Ռուսաստանի զինուորական գիմնազիաներ։

Դ. Կլդլուսովիլի ըր. 1872 թ. ուս-

շարունակել: Գիմնազիան այն ժամանակ շատ լաւ հիմքերի վրայ էր դրուած. բոլոր ուսուցիչներն ու դաստիարակները նշանաւոր մարդիկ էին և չը պէտք է զարմանալ, քանի որ դրանք 1860 թուականի երի զաւակներ էին: Ամբողջ երեք տարի մնացի այնտեղ, ծնողներս ամառուայ արձակուրդներին չէին տանում իրանց մօտ, այն երկիւղից՝ թէ՛ մի գուցէ ես բոլորովին հրաժարուէի կրկին Ռուսաստան գնալուց: Այդպիսով մայրենի լեզուն բոլորովին մոռացայ, այնպէս որ երբ 4 դ տ ուր ուայ ամառը եկայ հայրենիք, ոչ կարողանում էի խօսել մայրենի լեզուով և ոչ էլ հասկանալ: Հարեանքներից մէկը կատակեց մերոնց ասելով՝ «Օրհնութեանք եթէ լուսաւորութիւնը համարնալ է նշանակում, էլ ինչո՞ւ համար էիք երեխին կորցնում, ձեր սենեակներից մէկում կը փակէիք և ինքն իրան կը համբանար, այն ժամանակ գոնէ ձեզանից մօտիկ կը լինէր»: Ամառուայ ընթացքում մայրենի լեզուն քիչ սովորեցի, հետո տարայ Ռուսաստան վրացերէն գրքեր և այնտեղ կարդում էի: Սրա վրայ աւելացաւ նաև այն, որ Կիևի հոգևոր ակադէմիա եկան վրացի ուսանողներ (այն ժամանակ համալսարանում ոչ մի վրացի չը կար)՝ Նիկօ Լոմաուրի (Վրաց սիրելի գրողը) Ի. Իլուրիձէ, Գիօրգի Սաճաղիշվիլի (եպիսկ. Կիւրիոն), Գիօրգի Ալադաշվիլի (վարդապետ): Սրանց ծանօթութիւնը մեծ ազդեցութիւն ունե-

ցաւ ինձ վրայ. մանաւանդ անշնչելի ազդեցութիւն գործեցին՝ Նիկօ Լոմաուրի և Ի. Իլուրիձէ, որոնց եղբայրական սիրոյ տակ աճեց սէր դէպի հայրենիք և հետաքրքրութիւն դէպի նրա ճակատագիրը: 1880 թ. աւարտեցի գիմնազիան և փոխադրուեցի Մոսկուայի գինուորական ուսումնարանը, որ վերջացրի 1882 թ. և դարձայ գինուորական, որպիսի պաշտօն շարունակում եմ մինչև այժմ: Նոյն թուականին վերագառնալով հայրենիք, անմիջապէս սկսեցի պարապել մայրենի լեզուով, պատմութեամբ և գրականութեամբ: Շատ էի նեղանում, որ օրինաւոր կերպով չէի կարողանում գործածել իմ մայրենի լեզուն: Ամբողջ տասը տարի աշխատանք թափեցի մայրենի լեզուս սովորելու համար և ապա միայն այդ բանից յետոյ վստահացայ ձեռքս գրիչ առնել: Այդ միջոցին յաճախ գտնում էի գիւղում, շփում էի գիւղացոց հետ, ագնուականների ու գիւղացիների մէջ ծանօթանում էի գիւղական կեանքին ու դրութեան և ինչ որ տեսնում էի շուրջս, այնպէս յուզում էր ինձ, որ ուղեցայ տեսածս ու զգացածս հաղորդել նաև վրաց հասարակութեան:

Բախտս ժպտաց. անկեղծօրէն պատմած և կեանքից վերցրած պատկերներս ուշադրութեան արժանացան: Մանաւանդ «Սոլոմոն Մորբեւաձէ», «Սամանաշվիլու խորթ մայրը», «Քամուշաձէի կրօտութիւնը» պատմութեանքները: Իմ բոլոր պատ-

մուածքները տպւում են «Մօամբէ» ամսագրում,
իսկ թղթակցութիւններն «Յնօրէս Փուրցէլի» լրա-
գրում:

18 ապրիլի 1905 թ.

ԾԽԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԷՋ

(ՊԵՏԿԵՐ)

Պատարագն աւարտուել էր: Լայնատարած
լորենու տակ համախմբուած գէւղացիների մէջ
կանգնած էր բարձրահասակ երիտասարդ քահա-
նան և տաքացած խօսում էր.

—Միթէ ես ինքս դժգոհ չեմ իմ զրութիւ-
նից, օրհնուածներ... Այո, իրաւունք ունէք գան-
գատուելու... Յաճախ այստեղ չեմ լինում... Ձեր
պահանջած ժամանակին քահանայ չէք ունենում,
զրկուած էք ժամերգութիւնից, բայց ի՞նչպէս ա-
նեմ, սիրելիք, որ այսպէս չը լինի... Այո, դուք
ուզում էք որ քահանան միշտ ձեզ մօտ լինի, այդ
մասին ես շատ եմ աշխատել, բայց չը գիտեմ
ի՞նչ ճանապարհով հասնեմ նպատակիս, քանի որ
ամբողջ գիւղում չը կարողացայ մի բնակարան
ձարել... Ձը նայած ինձ համար շատ ծանր է տան
վարձ վճարել, սակայն ես սպարաւստ եմ ամեն
նեղութիւն համբերութեամբ տանել, միայն թէ
կարողանայի ձեր դժգոհութիւնը հեռացնել... Աս-
տուած էլ գիտէ, որ ինքս էլ եմ նեղանում, շատ

եմ նեղանում այսպիսի անյարմար դրութիւնից, բայց ոչ մի միջոց չը կարողացայ գտնել... Քանի որ այս պաշտօնի մէջ եմ, թափառում եմ այստեղից այնտեղ, ժամանակիս մեծ մասը ճանապարհին եմ վատնում. եկեղեցուց և ծխականներից հեռու եմ... Ես քահանայ եմ և ինձ այն է տանջում, որ այսպիսի վեհ անուն եմ կրում, սակայն ի՞նչ քահանայ եմ... Ահա պատարագը վերջացրի և հէնց հիմա անմիջապէս տուն պէտք է գնամ, թէ չէ ճանապարհին կը մթնի... Աստուած իմ, չը գիտեմ ի՞նչ անեմ... Անգաղար սրա մասին եմ մտածում, Աստուած էլ գիտէ, որ շատ եմ նեղանում այս տեսակ դրութեան համար...

— Օգնենք, օգնենք... բոլորեքեանս օգնենք. շինենք մի փոքրիկ բնակարան մեր եկեղեցու մօտ, այն ժամանակ քահանան մօտ կունենանք և այդպիսով քահանայի և մեր մէջ եղած բոլոր դժգոհութիւններին ու տրտունջներին վերջ կը դրուի, — վերկենալով ասաց մի ձերուսի ազնուական, որ նստած էր այնտեղ գերեզմանաքարի վրայ:

— Օրհնուածներ, մենք մեզ համար չենք կարողանում տներ շինել, հիւղերի մէջ ենք ապրում, քահանայի համար բնակարան քրտեղից շինենք, բացականչեց մի ձերուսի գիւղացի, որին ուրիշներն էլ ձայնակցեցին:

— Ուրեմն ի՞նչ պիտի անի այս մարդը, — շա-

րունակեց ձերսնի ազնուականը, — ի՞նչ պիտի անի:

— Պարոն, առաջ էլ ենք ունեցել քահանայ, բայց նրանց համար բնակարաններ չենք շինել. դրան ի՞նչ եղաւ:

— Այո, ունեցել էք, իմ կիմոթէ, բայց նա քո հարեանն է եղել, այս գիւղի բնակիչ...

Իսկ այժմ քո հարեանների շրջանում մէկը չը կայ, որ քահանայութեան համար պէտքը գայ, և ահա ուղարկել են այս լուսաւորուած մարդուն, հասկացող և գիտուն, որին չես կարող համեմատել քո առաջուայ ունեցած քահանայի հետ, ներողութիւն...

— Այդ ոյդպէս է, պարոն, իհարկէ լաւ է որ լուսաւորուած քահանայ ունենանք, բայց ծանր բեռ է դառնում, պարոն Նեստոր... Մեր սեփական հոգսերն էլ բաւական է մեզ, հազիւ ենք կարողանում շունչ քաշել. մենք դրանից ենք սպասում օգնութիւն և աջակցութիւն, այն ինչ մեր նեղ դրութիւնը թեթեւացնելու փոխարէն ծանր բեռ է դառնում... մեր պատասպարելու և պահելու է դառնում... Մենք էլ մեղք ենք:

— Ճիշտ է, ճիշտ — այս ու այն կողմից ձայներ լսուեց այդ խօսքերի վրայ:

Այդ խօսքերը նիզակի նման ծակում էին երիտասարդ քահանայի սիրտը. յուզուած՝ երբեմն միջուկն էր սղալում, երբեմն ընչացքները ուղուում դողդոջուն ձեռքով:

— Խնդրում եմ դադարեցնէք այս խօսակցութիւնը, — գիմեց նա ուսերէն իր պաշտպան ազնուականին:

— Համբերիր, համբերիր, տէր հայր... Մի նեղանար. սրանք այսպէս ճղճրդալ գիտեն — նոյնպէս ուսերէն պատասխանեց Նեստորը քահանային, ապա կրկին գիմեց ժողովրդին. — Մի հակառակուէք, մի, մի... օգնենք մեր քահանային, բնակեցնենք մեզանից մօտիկ, հարեան կը դառնայ և մեզ էլ լաւ կը հովուի... Մի փոքրիկ բնակարան շինենք այս եկեղեցու մօտ և ընդ միշտ կը վերջանայ դժգոհութիւնը քահանայի և գիւղացոց մէջ... Ով գիտէ, կարժանանանք երբ և իցէ մեր գիւղացի քահանայ ունենալուն... Այս մասին միշտ խօսակցութիւն և աղմուկ ենք բարձրացնում, ուրեմն լաւն այն է, որ մի անգամից վճռենք ու վերջացնենք և այդ մասին այլևս խօսակցութիւնը չը նորոգենք... Բոլորեքեանս էլ տեսնում ենք, որ այսպէս հեռու քահանայ ունենալը լաւ չի... Մեր պարտքն է. որ ոչ մի ջանք չը խնայենք և մօտեցնենք քահանային... դէհ, էլ մի տատանուէք... վճռեցէք և այնպէս էլ կը լինի...

Գիւղացոց մէջ խլրտում բարձրացաւ. բոլորեքեան խօսում էին. բոլորի գէմքի վրայ դրժգոհութիւն էր երևում: Քահանան իրան շատ անյարմար դրութեան մէջ էր զգում և մտադրւում էր փախչել, եթէ ծերունի Նեստորի պատիւը չը լինէր: Նրա լսողութիւնից ոչ մի խօսք բաց չէր

մնացել գիւղացիների առածներէց. հէնց այդ էր պատճառը, որ նա հեռոճետէ աւելի և աւելի անհանգստանում էր: Յանկարծ նա ամբողջ մարմնով ցնցուէց, նիզակահարի նման պտտուեց դէպի ձախ և դողդոջուն, անբնական ձայնով բացականչեց.

— Ծիշտ է, ճիշտ, պարոն Էվթիմէ, ճիշտ է:

Բոլորեքեան կանգ առան: Տիրեց լռութիւն: Միջին հասակով մի գիւղացի, որին քահանան գիմեց սփրթնած երեսով, կանգնած էր և ամօթահար նայում էր դէպի բարկացած քահանայի կողմը:

— Ծիշտ ես նկատել... Կարծեմ ես նրա համար եմ աշխատում ձեզանից մօտիկ լինել, որ աչք ունեմ ձեր ունեցածով ապրելու... Ծանօթ լաւ ես հասկացել. շատ լաւ. թող քո սրտով Աւտուած քեզ տայ... Փու քո մարդութեան: Քեզպէս մարդու հետ նոյն իսկ չարժէ խօսել... Ամօթ քեզ համար, յանկարծ բացականչեց հայր Զոսիմը, դողդոջուն ձեռքով ճակատի վրայ իջեցրեց իր լայն բոլորքով գլխարկը և հեռացաւ շուարած բազմութիւնից:

Բայց յետոյ յանկարծ շուռ եկաւ, մօտեցաւ իր պաշտպան ծերունի ազնուականին.

— Մնաք բարեաւ, — ասաց նա, ձեռքը սեղմելով և ապա հեռացաւ այն խմբից:

Պայծառ դէմքով, պղտոր աչքերով, նա կանգ առաւ մի տեղ և սկսեց գէս ու գէն նայել, կարծես թէ մէկին փնտրելիս լինէր եկեղեցու դաւ-

թում: Նա մտածմունքներով պաշարուած երկար ժամանակ կանգնած էր նոյն տեղում շշմածի պէս և բոլորովին ոչինչ չէր հասկանում, թէ ինչ էր ասում իրան մօտեցող գիւղացի պատանին և երկար ժամանակ դուցէ չը նկատէր նրան, եթէ տղան իր առաջարկութիւնը կրկնելիս բարձրաձայն չարտասանէր իր ասելիքը:

Այս բարձրաձայն բացականչութիւնը սթափեցրեց հայր Զոսիմին, նայեց և երբ տղային տեսաւ, կոպտաբար դիմեց.

— Ի՞նչ ես ուզում:

— Հէնց այս բոլեխի պէտք է բարեհաճէք հետս գալ, տէր-հայր:

— Ի՞նչ կայ, — դարձեալ կոպտաբար և յօնքերը կիտելով հարցրեց զայրացած քահանան:

— Մեծ եղբայրս շատ նեղացած է:

— Յետո՞յ:

— Ուզում ենք հաղորդել, — ասաց տղան և աչքերը արտասուքով լցուեցան: — Շնորհ, չարդ տանեմ, շնորհ... Այնպէս է որ քիչ է մնում մայրըս էլ վշտից խելագարուի. էլ մի ուշանաք, տէր-հայր:

— Գնա՛ էն խելառ Պետրոս պահապանին գրտիր, ջորին դուրս տարէք բակի դռան մօտ, իսկ ես աղօթագիրքը դուրս կը բերեմ և խփոյն կը դամ...

— Դէ, շնորհ արա, չարդ տանեմ, — ասաց տղան ու վաղեց Պետրոսին որոնելու, բայց նո-

րից շուռ եկաւ և դիմեց քահանային. — ոչ մի դեղ չօգնեց. դուցէ աղօթքն օգնի... աղօթք էլ պիտի կօրգար:

— Լաւ, լաւ... ինչ որ ասացի, դու այն արա...

Քահանան մտաւ եկեղեցի, այնտեղից վերջրեց աղօթագիրքը, հրամայեց ժամկոչին, որ եկեղեցին փակի ու էլ չը կարողացաւ համբերել. սկսեց բարկանալ տիրացուի վրայ, որ առանց նրան հարցնելու անհետացել էր, ասկա արագ բայերով դիմեց դէպի բակի դուռը:

Պետրոսն արդէն այնտեղ էր ջօրու հետ:

— Դու ինձ հետ պիտի դաս, — կարճ ասաց նրան քահանան, և աղօթագիրքը տալով նրան՝ այս դու բեր:

— Լաւ, — ոգևորուած պատասխանեց Պետրոսը. ասպանդակը քաշեց դէպի քահանան և նրա ձեռքից առած աղօթագիրքը կռան տակ դրեց:

Հայր Զոսիմը մի անգամ ևս աչքի տակով նայեց յօրենու տակ խօսող խմբին և որտամորմօք դիմեց դէպի հիւանդը:

Ուրեմն այդպէս. հայր Զոսիմը միայն ծանր բեռ է իր ծխականների համար. աչքը դրել է, որ իր հոգևոր զաւակներից յափշտակածով ապրի: Նրա համար է աշխատում բնակարան ու պրի: Նրա համար է աշխատում նաեւ անհաղթ զինուոր, որպէսզի ապրուստի միջոց գտնի իր ընտանիք համար Այս կարողացաւ ձեռք բերել ժողովրդի աչքում. այս է, այս ժողովրդի հայեացքը իր մասին. այս տեսակ յարաբերութիւն

քահանայի և ծխականների մէջ... ծխականների ունեցածի վրայ աչք տնկած քահանայ, ծանր բեռ, ուստի և նրա հեռու մնալը գերադասում են:— Միթէ այդ լսող երիտասարդ քահանայի սիրտ չէր վիրաւորուի քանի որ բոլորովին նա այլ յոյսերով էր գալիս այդ ժողովրդին այցելութեան, կարծելով թէ սրանց մէջ կը մտցնէ յարգանք դէպի հոգևոր բարձր կոչումը, սիրել կը տար նրանց անունը, որոնք քարոզում են սէր դէպի մերձաւորները, որոնք լուսաւորում են միտքը՝ մաքրելով սիրտը բոլոր կեղտերից և չարիքներից:

Ապա հար է այդ բոլորը. հար է բարեխաւերումի որևէ նշան քահանայի և ծխականների մէջ. հար է սէր, յարգանք, հաւատ, յոյս, հար է այն բոլորը, ինչի մասին որ ինքը երազում էր դրսւրանոցում իր ընկերների հետ, որոնց թւում ինքն էլ պատրաստում էր ապագայ գործունէութեան համար...

Անտուն, աղքատ տնանկներով շրջապատուած, որոնց քրտինքով պիտի ապրէր. սրտեղից, ինչ միջոցով պիտի ստեղծուէր նրանց մէջ հաւատ, սէր, յոյս:

Աչքածակ քահանայ:

Այդ այսպիսի ցաւեր էր պատճառում երիտասարդ քահանային, այնպիսի կսկիծով լցնում սիրտը, որ նա պատրաստ էր լալ, արտասուել, քանի որ այսպէս էր լինելու մինչև մահ, մինչև

որ այդ ատելութեան մէջ շունչը փչէր և հեռանար այս աշխարհից:

Եւ նա անիծում էր իր գլուխը, որ այնպէս անգիտակցաբար յանձն առաւ այսպիսի ծանր պարտաւորութիւն, իր վրայ վերցրեց մի այսպիսի ծանր գործ, ընդունեց այսպիսի կոչում, որ հակառակ իր ցանկութեան, միայն ատելութիւն էր տարածում ժողովուրդի մէջ, ի ցաւ իր սրտի:

Յուզուած քահանան վշտացած սրտով, որի արիւնը երակներում ուժգին շարժւում էր, անհանգիստ խթում էր փոքրիկ ջրուռն, որ հետըզհետէ արագացնում էր գնացքը: Զորու հետ միասին շարշարում էր նաև հասակաւոր Պետրոսին, որ չէր ուզում յետ մնալ, այդ պատճառով աղօթագիրքը կռնատակին, չուխայի փէշերը յետ ծալած՝ ցատկոտելով քրտնաթոր հետևում էր քահանային:

Պետրոսին արդէն յայտնի էր պատահածը, թէ ինչպէս զայրացրին երիտասարդ քահանային, ուստի և հէնց նրան հանգստացնելու, վիշտը վանելու նպատակով հեալով բարձրաձայն գոչում էր՝ հայր Զոսիմէի ուշադրութիւնը գրաւելու համար.

— Սաստիկ փոխուեց այս ժողովուրդը... սաստիկ փոխուեցան... բոլորովին փոխուեց. ինչ կարող է անել մարդ... շատ անհնազանդ եղան... փշացաւ աշխարհս, բոլորովին փշացաւ, ինչպէս տեսնում եմ. սակայն ի՞նչ կարող է անել մարդ, ի՞նչ կարող է...

Բայց հայր Զոսիմը կամ չէր լսում այս խօսքերը, կամ եթէ լսում էր, նրանք երևի աւելի դառնացնում էին, քանի որ նա, խուսափելու համար հետզհետէ աւելի շտապեցնում էր Չորիին, կարծես աշխատում էր Պետրոսին յետ թողնել, բայց վերջինս յետ չէր ուզում մնալ, գլխապատու վազելով հետևում էր քահանային, ցելս, քար պատահելիս ցատկում էր վրաներից, բամում էր քրտինքը և կրկնում, թէ ինչպէս փշադաւ աշխարհը, ինչ անհնազանդ եղան և թէ իրանց ազիտութիւնից ինչպէս կորցրին մարդկային գիտակցութիւնը:

Բաւական խորդ ու բորդ ճանապարհ էին անցել արդէն, երբ նրանց դէմ առ դէմ եկող մի քահանայ հանդիպեց:

— Հայր Զոսիմ. հայր Զոսիմ — կանչեց հանդիպողը — տէր-հայր երևում է շատ ես նեղացած. դիմացիր, դիմացիր, հայր, դեռ երիտասարդ ես... Ապագայի համար խնայիր քեզ. դիմացիր յանուն Հօր և Որդւոյ և սուրբ Հոգւոյն. ամէն: Երեսդ խաչ հանիր: Թո՛ւ սատանային՝ ասած և վերջացաւ, ուրախ և առանց շունչ քաշելու վրայ տուեց հանդիպող հասակաւոր, ալեգարդ քահանան, որ իր ջորուն կանգնեցնելով, գլխարկը յետ քաշեց և կիսատ ցոյց տուեց իր ճաղատ գլուխը:

— Դէպի ո՞ւր, հայր Միքայէլ, — հարցրեց սովորական ողջոյնից յետոյ հայր Զոսիմը:

— Քութայիս, այ այս տղային տանում եմ,

գուցէ ապագայում կարողանայ ազգ պայծառացնել իր խելքով և ուսումով և այս ասելով գլուխը թեքեց դէպի 10—11 տարեկան փոքրիկ երեխայի կողմը, որ իր ետև նստած էր ջորու գաւակի վրայ, ամուր կպել էր հայր Միքայէլի մէջքին, որովհետև ջորու թամբից դուրս նստելու տեղ շատ քիչ էր մնացել: Այնպէս կպել էր ու հօր փարաջայի մէջ փաթաթուել, որ գլուխն ու երեսը բոլորովին չէին երևում:

— Հոգևոր դպրանոց, հայր:

— Այո, այո... Մեզ չէք հաւանում, օրհնուածներ, — ասաց ծիծաղելով հայր Միքայէլը, և իսկապէս ինչ հաւանելու ենք... Այս դէս ու դէն ընկնելուց, ժողովրդի աղմուկից գլուխս բոլորովին դատարկուեց... Ինչ որ կար մէջը, բոլորը դատարկուեց, ուր որ թռաւ, ինչպէս որ երեկուայ կերած հացը, ճիշտ այնպէս: Թէ չէ, մեր ժամանակ մենք էլ լաւ էինք... Ես էլ գիտէի ինչ որ բաներ... յիշում եմ՝ սովորեցնում էին Գիշպանիայի (Սպանիայի) ծով, Սպիտակ ծով, Պեչորեան լաւրա... Բայց ո՞ւր է Գիշպանիայի ծովը, Սպիտակ ծովը, կամ Պեչորեան լաւրան, այսօր ոչինչ չը գիտեմ... Մի ժամանակ հպարտանում էի, իսկ այժմ այս մատի չափ երեխան ինձանից առաջ անցաւ... Այ տղայ, ո՞ւր է Սպիտակ ծովը, — դու էլ չը գիտես, ամաչացրիր մարդու. Գիշպանիա... հա, հա, — հրճաց հանաքչի և ճարտար քահանան: Լէնց այդ ժամանակ յետ մնացած Պետրոսն

էլ հեալով վրայ հասաւ նրանց. հայր Միքայէլին տեսնելուն պէս ողջունեց և օրհնութիւն խնդրեց:

— Ա՛հ, Պետրոս, Պետրոս. — կանչեց տեսնելուն պէս Միքայէլը: — Ի՞նչպէս ես, Պետրոս... խոզի պատմութիւնն ի՞նչպէս է, Պետրոս... խոզի պատմութիւն... հայր Զոսիմին, հա՛, հա՛, հա՛... լաւ չաղ խոզի... — Չաղ խոզ էլ սրտեղից կը լինի, օրհնուած, երբ խոզ արածացնելու տեղ չը կայ... ինչպէս կը չաղանայ, քանի որ ամենքն էլ իրանց խոզերին թոկով կապած են պահում: Չաղ խոզի համար մենք էլ հալումաշ ենք լինում, տէր հայր, բայց ի՞նչ կարելի է անել. ի՞նչ կարելի է անել:

— Դէ, ինչո՞ւ, ինչո՞ւ, Պետրոս, չէ՞ որ չաղ խոզը սիրտ կուրախացնի, հօ գիտես... Հայր Զոսիմէին էլ ուրիշ տրամադրութեան կը բերի... գուցէ հէնց հիմա էլ ձեզ լաւ չաղ խոզ է սպասում, հա՛... հա՛, հա՛, հա՛, — ծիծաղելով հարցրեց հանաքչի քահանան:

— Ճաշակուող ունեմ, — պատասխանեց Զոսիմէն:

— Ճաշակուող, ա՛հ, ներողութիւն: Ձը գիտէի, թէ չէ այսքան չէի ուշացնի այս խճուղով վրայ, ներողութիւն... Մնա՛ք բարեալ, մնա՛ք բարեալ, ասաց և մտրակեց իր մկան նման ջորուն և խօսակիցները բաժանուեցան իրարից:

Երիտասարդ քահանան չը կարողացաւ համբերել, որ չը նայէր դէպի Աստուծոյ աչք օտարո-

տի պաշտօնեայի կողսը և սարսափելի վիշտը ճմլեց սիրտը: Մի՞թէ այդ Միքայէլ քահանան իր ապագայի պատկերն էր ներկայացնում: Մի՞թէ իրան էլ նոյնն էր սպասում: Մի՞թէ իր համար ի՛նչ հարցնելու կը դառնայ գոյութիւն ունի՞ թէ ոչ որևէ տեղ Սպանիայի ծով, կամ ուր է Պեչորեան Լաւրան և տրանջելու առիթ կը տայ «չաղ խոզերի» բացակայութիւնը, խոզերի համար արածացնելու տեղեր չը լինելու պատճառով:

— Ո՛հ, Աստուած, Աստուած, — աւամայ բարձրաձայն բացականչեց հայր Զոսիմէն և հէնց այդ ժամանակ յետ մնացած Պետրոսի կանչելու ձայն էլ լսուեց.

— Մտի՛ր, տէ՛ր հայր, այդտեղ մտի՛ր... այդ դռնով:

Զոսիմէն գլուխը բարձրացրեց և միայն այդ ժամանակ նկատեց, որ արդէն հասել էր հիւանդի տուն ներս մտաւ բացուած դռնով, ինչպէս ծածկուած տան դաւթի մօտ, ջորին յանձնեց գիմաւորող Ալֆէզա-տղային, այդ ժամանակ Պետրոսն էլ յայտնուեց բակում:

— Յարգ ճարիր դրա համար, — ասաց Պետրոսը տղային, երբ նա ջորին կապում էր սիւնից:

Գաւթում քահանային գիմաւորեց գլուխը փաթաթած մի պառաւ կին, որ խորին աղիւսութեամբ մօտեցաւ Զոսիմէին և աջը համբուրեց. դա հիւանդի մայր Անուսիան էր:

—Ո՞ւր է հիւանդը,—հարցրեց. Ջոսիմէն և ներս գնաց.—ողջոյն ձեզ, ասաց նա:

Տան մէջ սաստիկ մութն էր:

—Այն միւս դուռն էլ բաց արէք: Այս մթին մէջ միթէ կարելի է ֆնալ, աւելացրեց քահանան դժգոհութեամբ:

Անուսիան շտապեց հրամանը կատարելու: Ներս թափուող լոյսից այժմ մարդու համար հնաբառոր էր որոշել ամեն ինչ: Պատի երկարութեամբ նեղ տախտի ծայրերին, անկողիններում երկու հոգի էին պառկած: Ինչպէս երեւց՝ մի կողմում պառկողը, որի աչքերը վախեցածի նման նայում էին մինչև քիթը ծածկուած վերմակի տակից, Ջոսիմէին էլ ծանօթ էր. դա Ալփէզայի նշանելու քոյր էլիզիան էր, որ երկար ժամանակից ի վեր հիւանդ էր:

—Սա է Ալէքսին,—մատնացոյց անելով միւս անկողնու վրայ հարցրեց Ջոսիմէն:

—Այո, Ալէքսանն է,—հազիւ լսելի, թոյլ ձայնով, որի մէջ արցունքներ էր նկատուում, պապասխանեց պառաւ Անուսիան:

—Վերմակը յետ քաշեցէք:

Անուսիան համարեա թէ վախեցաւ, տախտի վրայ չոքած, կամաց-կամաց սկսեց վերմակը յետ քաշել հիւանդի երեսից:

—Ալէքսի, սրդի, նայի՛ր, քահանան եկել է: Քրտնաթոր հիւանդը կարմրատակած երե-

սով մի անգամ նայեց դէպի քահանայի կողմը և կրկին փակեց աչքերը:

—Ի՞նչպէս ես, Ալէքսի, ա... ի՞նչ գործ ունի քեզ հետ հիւանդութիւնը, լաւ մարդ,—կատակեց հիւանդի հետ հայր Ջոսիմէն:

—Մեռնում եմ, տէր-հայր,—հազիւ լսելի ձայնով շշնջաց հիւանդը:

—Մի վախենար, մի... այդպէս շուտով վախեցրեց քեզ հիւանդութիւնը, այ դու անշնորհ. մարդ ենք՝ երբեմն առողջ կը լինենք, երբեմն հիւանդ, ինչ անենք.—այսպէս էր մխիթարում հայր Ջոսիմէն Ալէքսուն, բայց պարզ տեսնում էր, որ աժդահայ տղամարդը օրհասի մէջ էր:

Այն խաւարը, որ այդ տնակում տիրում էր և որ այնպէս անախորժ դիպաւ նրա սրտին հէնց առաջի քայլը ներս գնելու պէս, այդ աղքատուած թիւնը, այդ թշուառութիւնը, որ տնակի ամեն մի անկիւնից բուրում էր, այդ պառկած հիւանդները, որոնց անճարութիւնը աչքի էր ընկնում, այդ մոռմայի նման արձանացած պառաւ, որ լուռ արցունքներ էր թափում—իր անգործութիւնը՝ սրանց նուիրուելու—այդ բոլորը աւելի ևս ցաւ էին պատճառում նրա՝ առանց այն էլ մորմոքուած սրտին, կսկծում էր, անմխիթար դրութեան մէջ ձգում և այս կեսնքի ամեն մի լոյսից զրկում ու ամեն յոյսից կտրում: Վշտահար սիրտը, ալէկոկոծուած հոգին, ճնշուած գգացմունքը պահանջում էր արտայայտուել, աղօթքի էր կանչում,

բարձրաձայն աղաղակելու իր անմխիթարութեան, իր տխրութեան համար:

—Աղօթագիրք,—գոչեց նա և դողդոջուն ձեռքով սկսեց թերթել գիրքը, յետ քաջեց ճակատի վրայ թափուած մազերը և երեսը խաշակնքելով սկսեց սլարդ կերպով կանչել այնպիսի ձայնով, որի մէջ լսուում էր ցաւոտ սրտի դառն ու ջերմագին պաղատանք:

—Տէր, ողորմեա՛, Տէր, ողորմեա՛, Տէր, ողորմեա՛, ողորմեա՛ ինձ, Աստուած, ըստ մեծի ողորմութեան քում, ըստ բազում գթութեան քում քաւեան զանօրէնութիւնս իմ:

—Բահանային պէտք է նախաճաշ տալ: Հօգիտես, երկար ճանապարհ ունի դնալու: Դուք էլ աւելի ուշացրիք: Առաւօտունից անօթի է, ուտելու բան ունի՞ք,—ալնարկեց Պետրոսը Ալֆէզային:

—Այո՛, ունեմ,—պատասխանեց Ալֆէզան: Պետրոսը քահանային մօտեցաւ:

Իսկ քահանան, հոգւով տանջուած, յուզուած այդ անմխիթար պատկերներով, որ ամեն մի քայլի վրայ աչքի առաջ բացւում էր, տանջանքը, կարիքը, տեսնելով ջերմ աղերսում էր օգնութիւն երկնքից, ջերմեռանդութեամբ խնդրում էր յոյս, սփոփանք, իսկ փոխարէն նա զո՞նք ընդունէր իր ջախջախութեամբ, տանջուած ու ընկճուած հոգին:

Այս աղաչանքի, այս ջերմ աղօթքի մէջ կարծես թէ նա մի ինչ որ թեթեւութիւն և հանգրս-

տութիւն գգաց իր անմխիթար և յուսահատ դրութիւնից. կարծես թէ նա կրկին գտաւ իր հոգու անդորրութիւնը: Ծալեց աղօթադիրքը, յանձնեց Պետրոսին, ծոցից հանեց փոքրիկ մասնատուփը, բաց արաւ այն և հիւանդին մեկնեց սուրբ հաղորդութիւնը:

Մի անկիւնում մկան պէս կծկուած փոքրիկ աղջիկը նայում էր և զարմացած աչքերը չոնկէր բարձրահասակ, օտարոտի մարդու վրայ:

Հայր Զոսիմէն հիւանդին ճաշակեց:

—Մի վախենաք, Աստուած ողորմած է,—վախենալու ոչինչ չը կայ, մի վհատուիք: Դու ի՞նչ ես անում էլիգիւս—մօտենալով ասաց հայր Զոսիմէն երկրորդ հիւանդին:—Այսպէս պառկած պիտի մնաս, այ աղջիկ, էլ չես մտածում վեր կենալու,—կատակեց քահանան:

Դեղնած, փոս ընկած այտեր, երեսի վրայ օտարոտի կերպով փայլող աչքերի խնձորները խաղացին և սաստիկ թուլացած շրթունքներն էլ սկսեցին շարժուել և թոյլ ձայնով արտասանած խօսքերը հազիւ հազ հասան հայր Զոսիմէի ալանջին:

—Երանի Ալէքսուն ոտի վրայ, տեսնեմ ուրիշ ոչինչ չեմ ուզում, իսկ ես ի՞նչ հարցնելու եմ:

—Ալէքսուն դարդը մի քաշիր, դու վեր կաց և այն ժամանակ ամեն ինչ լաւ կը լինի,—ծիծաղելով ասաց հայր Զոսիմէն:

Անուսիան սրա վրայ խոր ախ քաշեց և ի նշան դառնութեան գլուխը շարժեց:

— Ապա, Պետրոս, ջորին — կանչեց քահանան:

— Մի բոպէ սպասեցէք, տէր հայր, երկար ճանապարհ ունէք անցնելու և սոված էք, — կանգնացրեց դռան կողմը գնացող հայր Զոսիմէին Ալֆէզան:

— Ո՛հ, ոչ — բացականչեց հայր Զոսիմէն:

— Անկարելի է, տէր հայր, անկարելի — աւելացրեց նաև Անուսիան:

— Ո՛հ մի բան հարկաւոր չէ:

Քաշուում էր քահանան:

— Սպասեցէք, տէր հայր, լիճակէս կարելի է որ հիմա քաղցած տուն գնաք. ճանապարհին լիճակէս պիտի գնաք: Մի բաժակ գինի խմեցէք, մի կտոր հաց կտրէք և այնպէս գնացէք, — մէջ ընկաւ Պետրոսը: — Դէհ, էլ մի ուշացնէք, եթէ բան ունէք, բերէք:

— Այս բոպէս պատրաստ կը լինի, տէր հայր, — ասաց աշխատելով Անուսիան որդու հետ:

Հայր Զոսիմէն ստիպուած էր մնալ նախաճաշին: Սփռոցը շուտով գցեցին և Պետրոսը մի բոպէում տիրապետեց, ինչ որ սեղանի վրայ մատուցին քահանային:

— Այս ինչ նեղութիւն է, օրհնուածի որդի: Ծիշտ է ուսում առած քահանայ էք, բայց այս գիւղի աղ ու հացից երբէք չը պէտք է հրաժար-

բուէք, եթէ քեզանից չը պակասի — հօ ոչինչ չի աւելանայ. փառք Աստուծոյ, յաջողութիւն, բնառնիքին բարիք և ուրախութիւն, — օրհնեց Պետրոսը և դատարկեց գինով լի բաժակը:

Քաղցած քահանայի համար այս նախաճաշը իրաւ որ հոգուն վրայ հասաւ. նա ախորժակով էր ուտում: Ո՛չ պակաս ախորժակով էր ուտում նաև Պետրոսը, որ մտադիր էր սեղան կառավարելու, եթէ քահանան քիչ ժամանակից յետոյ չը վեր կենար և չը պատրաստուէր գնալու:

— Լաւ, լաւ, բաւական է, Պետրոս, վեր կաց և ջորին պատրաստիր:

— Այս բոպէս, տէր հայր, — երևի ափսոսում էր սեղանը թողնել, այնպէս ծուլութեամբ էր վեր կենում:

Քահանան Ալֆէզային սկսեց խրատել, թէ հիւանդներին ինչպէս պէտք է խնամեն և դուրս գնաց բակը: Զորին դարձեալ ցանկապատի մօտ էր և յարդ էր ուտում:

— Պետրոս, չը լսեցիր ինչ որ ասացի քեզ, — գոչեց հայր Զոսիմէն:

— Սպասեցէք, տէր հայր, սպասեցէք, ինչո՞ւ էք այդպէս շտապում: Տանից դուրս գալով Պետրոսը մօտեցաւ ջորուն, թամբի վրայ կապած խուրջինը յետ արաւ ու սկսեց մէջը հացեր դարսել:

— Այդ լիճ էս անում, Պետրոս, — հարցրեց հայր Զոսիմէն:

— Թողէք, տէր հայր, թողէք, մի խառնուէք, ի տէր Աստուծոյ:

— Յիմարութիւն մի անի, այ տղայ:

— Էհ, օրհնուած, դուք էլ լայեղ չէք ա-
նում... զիւղումն էք, զիւղի սովորութեանն էլ
պէտք է հետևէք, թէ չէ՝ եթէ չը պակասի, ա-
ւելանալով ոչինչ չի աւելանայ... վերջապէս ար-
դէն ժամանակ է որ հետևէք զիւղի սովորու-
թիւններին:

— Ես քեզ խնդրում եմ, Պետրոս, որ ինձ
այս տեսակ բաներից հեռու պահես,— դժգոհու-
թեամբ ասաց հայր Զոսիմէն:

— Շատ լաւ, այժմ կարող էք գնալ ձեր ճա-
նապարհով. ապա նստեցէք,— ասաց Պետրոսը,
երբ խուրճիկի բերանը կապեց և թամբի վրայ
ամրացրեց պարանով:— Էլ մի ուշանաք:

Հայր Զոսիմէն գլուխը շարժելով ասաց.

— Ինչո՞ւ է լեզուդ այդպէս երկար, դժ-
բախտ արարած:

— Որ շատ խօսեմ, տէր հայր,— իսկոյն պա-
տասխանեց Պետրոսը:

Հայր Զոսիմէն ակամայ ծիծաղեց և այդպէս
ծիծաղելով ճանապարհ ընկաւ, իսկ Պետրոսը Ա-
նուսիայի և Ալֆէզայի կողմը դարձաւ:

— Դեռ էլի քաշւում է, երիտասարդ է, իսկ
յետոյ ոչ թէ միայն հաց, այլ չոր ոսկորներն էլ
կը դարսի խուրճիկում և կը սկսի քաշ տալ դէ-
պի իրանց տուն... Երեխանցը գոնէ մի-մի կտոր

կրնկնի, — ծիծաղելով ասաց նա մօր և որդուն,
մնաս բարեւ արաւ նրանց և դիմեց դէպի իր
տուն:

Հայր Զոսիմէն բաւականի երկար ճանապարհ
ունէր անցնելու, սակայն այսօր աւելի ևս եր-
կար թուաց նրան. ամբողջ ճանապարհին միայն
նրա մասին էր մտածում, ինչ որ այսօր զխով
անցել ու տեսել էր:

Տուն հասնելուն պէս բաւում նրա աչքի ա-
ռաջ ներկայացաւ մի տգեղ պատկեր: Տան առաջ,
շապկանց բոբիկ ոտներով և բոլորովին ցեխոտուծ
երեխաներ ցեխի մէջ կանգնած տրորում էին ցե-
խը:

— Թեկդէ, թեկդէ... այս երեխանց նայիր,
է: Երբեմն հարկաւոր է նայել, ա՛. կին—կանչեց
նա ջորուց իջնելով. ապա ջորին կապեց սիւնից
և փոքրիկ բնակարանի պատշգամբը բարձրացաւ:

Կանչելու վրայ տանից դուրս վազեց նորա-
տի կինը, գլխի փաթաթանի ծայրեր յետ գցած,
թևերը յետ ծալած:

— Ի՞նչ է,— դարձացած հարցրեց նա:

— Էլ ինչ, ա՛ կին, այս երեխանց երբեմն
հարկաւոր է նայել... Մի տես թէ ինչի՞ նման են,
ինչպէս են ցեխոտուել. կիւրակի օր է, այսօր պի-
տի հագցնելիր:

— Ի՞նչ պիտի հագցնելի, այ մարդ... մի-մի
ձեռք հագուստ ունին, եթէ այն էլ կեղտոտեն,
յետոյ ի՞նչ պիտի անեն... շատ շուտ կը հասնեն

նոր հագուստին... քո եղբոր որդիներն էլ բոլորովին փշաքրին այս անպիտաններին... Գիզա, Գիզա... էլենկա... չէ՞ք լսում... այս ըռպէիս այստեղ եկէք... այս ըռպէիս, թէ չէ երկուսիդ հոգին էլ կը հանեմ... սաստեց թեկղէն երեխանց:

Վախեցած երեխաները վազեցին մօր մօտ. իսկ մայրը մօտեցաւ շորուն, խուրճին հետ արաւ, ձեռքով շօշափեց, ուզում էր իմանալ թէ մէջը ինչ կար, գէյրայի ծալքի տակ ծածկեց, որ տեգերանք չը տեսնէին, որոնք նոյն տանն էին ապրում, շտապով վազեց դէպի իր սենեակը:

— Ես էլ մի բան էի կարծում, — դժգոհութեամբ ասաց նա, երբ խուրճինը բաց արաւ և միայն հացեր տեսաւ:

— Ի՞նչ էիր. վնասում — ժպտալով և հեղինօրէն հարցրեց հայր Զոսիմէն կնոջը, որ վերակուն հանել ու պառկել էր տախտի վրայ:

— Մայրիկ տու — էդ, — վրայ ընկաւ թեկղէի մեծ որդին... Ուտացրու...

Սրան հետեց և երկրորդը:

— Ուտացրու... է... տու — էդ... աղաղակում էին երեխաները լաց լինելով:

— Սպասեցէք, սպասեցէք... յետոյ:

— Ուտացրու — է — ... տու — էդ — լալիս էին երեխաները:

— Չոռ ու ցաւ, — գոչեց թեկղէն:

— Կարիր, այ կին, էլ մի լացացնի, — ասաց Զոսիմէն:

— Ահա, ահա տրաքուեցէք, անկշտումներ... գետինը մտնէք, գետինը:

Թեկղէն երկուսին էլ մի-մի կտոր հաց շարտեց, իսկ մնացած խուրճինով ներքին պահարանում պահեց, սենեակից դուրս գնաց և երեխաներին էլ հետը տարաւ:

Հայր Զոսիմէն նայեց դուրս գնացող թեկղէին և նրան հետևող մերկ երեխաներին և ականջ առաւ խորը ախ քաշեց:

«Աչքածակ» անցաւ նրա մտքով և դարձեալ նրա աչքի առաջ ներկայացաւ այժմեան դրութիւնը, իր ծուխը, տրտնջող գիւղացիները, էվթիմէի խօսքերը, Միքայէլ երէցը և նրա սիրտը կրկին պաշարեցին զարհուրելի վիշտն ու յուսահատութիւնը: Այժմ սրա վրայ աւելանում էր նաև ընտանեկան պատկերն էլ: Այն, այն, պէտք է չորի աչքերը, ճիշտ աչքերը տնկած պէտք է ունենայ, թէ չէ ուրիշի մօտ չի կարող գնալ և իրան կը փնտրի: — Ամեն ցնորքներից ձեռք պէտք է վերցնի և ապրի այնպէս, ինչպէս որ ուրիշներ են ապրում: Արդէն ժամանակ է որ գիւղի սովորութեանը հետևի, ինչպէս որ Պետրոսն է ասում, իսկ ուրիշ ամեն բան սուտ է ու փնտաւար: Երբ այս ասում էր ինքն իրան ապագայում առաջնորդուելու համար, յանկարծ յիշեց Անուսիայի ընտանիքը, ուր որ պառկած էին երկու մեռնող և կարծես թէ մէկը շնչաց նրա ականջին. — «քո եկամուտն է այդ». այդ մտքի

արթնացումը բոլորովին կլանեց երիտասարդ քահանային: Միթէ այս տեսակ մտքեր արթնացնելու պատճառ կը դառնար Անուսիայի ընտանիքի կարիքը և աղքատութիւնը: Միթէ այսպիսի մտքին կընտելանայ հայր Զոսիմէի ուղեղը, նրա գիտակցութիւնը... Եւ հայր Զոսիմէն ձմրուած սրտով շուռ եկաւ միւս կողքի վրայ, երեսը թաղելով բարձի մէջ և այդպէս էլ ֆնաց անշարժ:

Շատ ժամանակ չանցած, նրա յողնած ու ընկճուած մարմինը հանգստացաւ և ցանկալի մոռացութեամբ մէջ ձգեց երիտասարդ քահանային:

Հիւանդ Ալէքսու առողջութիւնը ոչ թէ լաւանում էր, այլ ընդհակառակը հէնց նոյն երեկոյեան սաստիկ վատացաւ: Անհանգիստ շուռ ու մոռ էր գալիս անկողնում, երբեմն ինչ որ օտարոտի խօսքեր էր արտասանում: Շշմած Անուսիան որդու գլխավերը նստած, վշտից ցամաքած, ապշած նայում էր նեղացած հիւանդին: Ոչ մի յոյս, ոչ մի տեղից օգնութիւն, որևէ աշակցութիւն չը կար:

— Աստուած ամենակարող... Աստուած ողորմած, — երբեմն բացականչում էր Ալֆէգան, իսկ Անուսիան որդուն էր նայում և լուռ, բռունցքով կուրծքը ծեծում:

Զարհուրելի գիշերը մթնեց խեղճերի հա-

մար: Ամբողջ տունը փաթաթուած էր խաւարով, օջախի վրայ վառուում էր աղօտ կրակը և այդտեղ տիրող սաստիկ լուսթիւնը խանգարում էր միայն Ալէքսու բացականչութիւնները, կամ էլիպիայի թոյլ ձայնը, որ երբեմն հարցնում էր մօրը:

— Մայրիկ, ի՞նչպէս է Ալէքսին:

— Ի՞նչպէս պիտի լինի, որդի, այժմ կարծես լաւ է, — պատասխանում էր մայրը և տան մէջ կրկին լուսթիւն էր տիրում:

Վշտից շշմած Անուսիան հիւանդի գլխավերը նստած նայում էր որդուն:

— Մայրիկ, — գոչեց հիւանդը և գլուխը բարձրացրեց:

— Որդի, Ալէքսի այստեղ եմ... ի՞նչ ես ուզում — վրայ ընկաւ Անուսիան:

— Մայրիկ — նեղացած և աւելի բարձր ձայնով գոչեց Ալէքսանը: — Մայրիկ, մայրիկ, մայրիկ, — կրկնում էր անդադար և գլուխը շարժում:

— Ալէքսի, որդի... այստեղ եմ... քո հոգուն մատաղ... որդի:

Բայց նա երևի մօր խօսքերը չէր լսում, դարհուրելի կերպով աչքերը շարժում, երբեմն մի խօսք էր արտասանում, երբեմն միւսը:

Անուսիան սարսափածի նման ձեռքերով շրփում էր որդուն, ինչ-որ բան ասելով, ինքն էլ չը հասկանալով... Արտասուքները նրա ձայնը կտրեց և աչքերը կապեց... Յուզուած դէմքը,

դողգոջուն շրթունքները խանգարում էին խօս-
քերը արտասանելու:

Հիւանդը մի անգամ ոյժով փորձեց բար-
ձրանալ. բարձրացաւ, աչքերը չռեց և ծանրբա-
րի պէս անկողնի վրայ ընկաւ:

Անուսիան բազէի նման ընկաւ որդու վրայ,
շուռ առեց մէջքի վրայ և դարհուրելի ձայնով
ձշաց.

— Ալէքսի... որդի:

Զարհուրելի ձայնը յանկարծ լռեց:

— Մայրիկ... մայրիկ... ի՞նչ խաբար է, ի՞նչ
պատահեց, — կանչեց սարսափահար էլիզիան, որ
անկողնի վրայ նստել էր. — ի՞նչ էր մայրիկ:

— Ոչինչ, ոչինչ որդի, պառկիր, պառկիր:

— Լաց ես լինում, մայրիկ:

— Էլ ուրիշ ի՞նչ է մնում ձեզ նայող մօրը,
ձեր անտէր մօրը. վայ ինձ, վայ ինձ...

Անուսիան վեր կացաւ: Ալէքսուն վերմակով
ծածկեց, տախտից իջաւ ներքեւ և սկսեց դէպի
դուռս կանչել.

— Մարիկօ, Մարիկօ:

Ներս եկաւ խճճուած մաղերով փոքրիկ աղ-
ջիկը:

— Այստեղ նստիր, — մատնացոյց անելով
տախտի վրայ, ուր պառկած էր Ալէքսին. — նըս-
տիր և նայիր, — ասաց ու տանից դուռս գնաց:

— Մայրիկ, ի՞նչ է անում Ալէքսին, — հարց-
րեց դուռս գնացող մօրը էլիզիան:

— Բնած է, որդի, քնած:

Երբ Անուսիան դուռս գնաց, տնակում խո-
բին լռութիւն տիրեց: Փոքրիկ աղջիկը ցածր ա-
թոռի վրայ նստած անվստահ նայում էր երբեմն
էլիզիային, երբեմն դռանը, իսկ երբեմն վերմա-
կով ծածկուած եղբօրը:

Լռութեան մէջ մի ինչ որ ձայն լսուեց դըր-
սից. այդ ձայնը մինչև էլիզիայի տկանջին էլ հա-
սաւ. ձայնը հետզհետէ աւելի պարզ էր լսուած:
Ովոր լաց էր լինում, կարծես ողբում էր:

— Մարիկօ... տես կարծես մէկը լաց է լին-
ում, այնտեղ, նայիր, — և էլիզիան նստեց անկող-
նում:

Մարիկօն վեր կացաւ, մօտեցաւ պատին,
փնտրեց պատի ճեղքը և պատին կպաւ. լացի
ձայնը կրկին լսուեց:

— Ո՞վ է, Մարիկօ:

— Մայրիկը, մայրիկը լաց է լինում, — պա-
տասխանեց Մարիկօն:

— Մայրիկ լաց է լինում:

— Հա՛... Ալիքէղան եկաւ... հա էլ է լաց
լինում:

էլիզիան ցնցուեց, շարժուեց, դէյրան փնտ-
րեց դուռ և զլուխը անցկացրեց:

— Հօրեղբօր կին Գափինէն եկաւ... քեռի
Իւանէն... Պուպուլօ — էլինիչկան էլ գալիս է...
հա էլ է լաց լինում... թոթովում էր փոքրիկ
Մարիկօն, իսկ այն չէր նկատել, թէ կենդանի

դարձած կմախք էլիզիրան ինչպէս հազաւ գէյրան,
վեր կացաւ անկողնից, և խարխափելով մօտեցաւ
Ալէքսու կողմը. բարձրացաւ տախտի վրայ և իր
ոսկրացած ձեռքերով սկսեց վերմակը յետ քաշել
եղբօր երեսից:

Վերմակի տակից երևաց ալլանդակ տեսքով
Ալէքսին, աչքերը ցցուած, կզակը պատած կարճ
միրուքով. զարհուրելի կերպով կրճատացրած ատամ-
ներով:

Էլիզիրան սարսափահար ճչաց ամբողջ ուժով
և ուժասպառ ընկաւ եղբօր անշնչացած դիակի
վրայ:

Մարիկօն միայն այժմ նայեց և տեսաւ թէ
չէ Ալէքսու վրայ ընկած էլիզիրային, սկսեց ա-
ղակակել.

— Մայիկ, էլիզիրան վեր կացաւ... վեր կա-
ցաւ էլիզիրան... Ալէքսու մօտ է:

Այս աղմուկի վրայ ցնորուածի նման ներս
ընկաւ Անուսիան և նրա հետ էլ միւսները, որոնք
գտնուում էին տան առջև ծածկոյթի տակ:

— Սպանեցիք, սպանեցիք, զմաւններս, վայ,
վայ, վայ — զարհուրելի ձայնով ճչաց պառաւ կինը
և տախտի վրայ թռաւ էլիզային հեռացնելու:

Տունը մի ակնթարթում մարդկանցով լցուեց.
սկսուեց սրտաճմլին, աղաղակ, լաց ու կոծ, սուգ
ու շիւտան:

Ուշաթափ էլիզիրային հեռացրին դիակից և
մեռելի պէս պառկացրին իր անկողնում:

Նոյն երեկոյեան էլիզիրան էլ հեռացաւ այս
աշխարհից: Ամբողջ գիւղը սգում էր, խեղճ Ա-
նուսիայի հետ միասին այս երկու մեռելի հա-
մար:

— Ամենակարող Աստուած, ողորմած Աս-
տուած, խնայիր, ներիր մեզ՝ մեղաւորներին, —
ամեն կողմից աղաղակում էին գիւղացիները:
Այս երկու դազաղը, որոնց մէջտեղ նստած էր
թշուառ մայրը, որ երբեմն մէկին էր փաթաթ-
ւում, երբեմն միւսին, — այդ երկու դազաղը օ-
տարոտի երկիւղ էր սփռում, միամիտ արարած-
ների վրայ. պարզ երևում էր, թէ ինչպէս էր
տանջում նրանց: Նրանց միակ յոյս Աստուած էր
մնացել և այդ պատճառով նրա անունը աղեր-
սանքով էին կանչում:

Եւ հայր Զոսիմէն, որ դողդոջուն ձայնով այդ
դժբախտների վրայ կարգ էր կատարում, լցւում
էին արցունքով նրա աչքերը մեռելներին նայե-
լով, բանի որ շուրջը տեսնում էր իրաւ անտէր,
անօգնական, Աստծու յոյսով մնացած հոգւով
ճնշուած, անճար, ամեն կողմից թշուառ արար-
ածներին. նրա սիրտը աւելի ևս մորմորում էր,
կսկծում: Եւ այս ընդհանուր տանջանքը, վիշտը,
կարիքը, յուսահատեցնում էր, և միաժամանակ հաշ-
տեցնելով իր սեփական կարիքների ու ճակատա-
ղբի հետ: Արտասուները, որոնք նրա աչքերից
թափւում էին, վշտի, յուսահատութեան և իր
ճակատադրի հետ հաշտեցնելու արցունքներ էին:

ՎՐԱՑ ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆԻՑ

	Կող.
1. ՆԻՆՕՇՎԻԼԻ Է. «Հրաման» (սպառուսան)	5
2. ԽՈՒՄԻՎԱԶԷ Թ. «Գերեզմանատանը» (սպառ.)	3
3. ԴՈՒՏՈՒՄԷԳՐԵԼԻ. «Անմեղ զոհ» (սպառելիք ժողովրդի կեանքից)	8
4. ՂԱԶԲԷԳԻ Ա. «Ֆառի»	5
5. ԷԿԱՆԱԶԷ ԽԱ. «Լուսնակ գիշերին...» (էսլիզ)	5
6. ՆԻՆՕՇՎԻԼԻ Է. «Գողիա Ուիշվիլի» (սպառումաձր Գուրիայի կեանքից)	8
7. ԿԼԳԻԱՇՎԻԼԻ Գ. «Ծխականների մէջ» (սպառելիք)	10

Տպագրութեան համար պատրաստ է—ԵԱԿՕՐ ԳՕԳԵՅԱՇՎԻԼՈՒ
—«Ի՞նչ արեց օրօրօցի երգը» պատմաւածք ուժ պատկերով:

Յանկացողները կարող են դիմել Զարարիա Գրիգորեանցի «Կով-
կասեան զրաւաճառանոցը»:

899.962.1
Կ. 54